

بررسی تأثیر پتاسیم و روی بر شاخص‌های فیزیولوژیک و صفات رویشی گیاه گوجه‌فرنگی تحت تنش کادمیم در کشت بدون خاک

زهرا قاسمی^۱ و علی اصغر شهابی^{۲*}

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۸/۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۱۲/۱۶)

چکیده

به منظور بررسی تأثیر پتاسیم و روی بر کاهش اثرات نامطلوب کادمیم بر صفات رویشی و شاخص‌های فیزیولوژیک گیاه گوجه‌فرنگی، آزمایشی گلخانه‌ای در قالب طرح آماری بلوک‌های کامل تصادفی به صورت فاکتوریل به اجرا درآمد. فاکتور اول شامل سه سطح روی با غلظت‌های ۸۸/۸، ۱۷۷/۶ و ۳۵۵/۲ میکروگرم در لیتر و فاکتور دوم سه سطح پتاسیم با غلظت‌های ۲۵۵، ۵۱۰ و ۱۰۲۰ میلی‌گرم در لیتر بود. در این آزمایش، محلول غذایی پایه (محلول هوگلند) در تمامی تیمارها حاوی غلظت ۲۰ میکرومولار کادمیم بود. نتایج نشان داد که تیمار روی اثر معنی‌دار بر برخی از شاخص‌های رشد شامل میزان رشد نسبی (RGR)، شدت رشد نسبی برگ (RLGR)، نسبت وزن برگ (LWR)، محتوای آب در واحد سطح برگ (LWCA)، وزن خشک اندام هوایی و میزان قند محلول گیاه داشته است. به طوری که افزایش روی سبب کاهش RGR، LWCA، LWR، RLGR و قندهای محلول به ترتیب به میزان ۷/۷، ۷/۷، ۳/۳، ۴ و ۳۱/۳ درصد شد. از طرفی، تیمار پتاسیم باعث اثر معنی‌دار بر نسبت سطح برگ (LAR)، سطح ویژه برگ (SLA)، نسبت وزن برگ (LWR)، محتوای آب در واحد سطح برگ (LWCA)، میزان ماده سازی خالص (NAR) و وزن تر ریشه شد. به طوری که سبب افزایش LAR، SLA، LWR به ترتیب به میزان ۷/۷، ۱۵/۳ و ۶/۹ درصد شد. به طور کلی، در این آزمایش مشخص شد که روی و کادمیم در گیاه گوجه‌فرنگی اثر متقابل مثبت (سینرجیسمی) داشته و به این ترتیب وجود غلظت بالا و همزمان هر دو در محیط ریشه باعث کاهش رشد و پایین آمدن میزان قندهای محلول گیاه شده است، ولی کاربرد پتاسیم و وجود غلظت بالای آن در محیط ریشه در حضور کادمیم سبب افزایش نسبت سطح برگ و سطح ویژه برگ شده و به این ترتیب با کادمیم اثر متقابل منفی (آنتاگونیسمی) داشته است. اثر متقابل پتاسیم و روی تأثیری خاص و با روندی مشخص بر پارامترهای مورد اندازه‌گیری نداشته است.

واژه‌های کلیدی: عناصر سنگین، عناصر غذایی، گوجه‌فرنگی، شاخص‌های فیزیولوژیک، رشد

مقدمه

سنگین در محلول خاک به میزان عناصر، pH خاک و حضور یون‌های دیگر بستگی دارد (۶). کادمیم از جمله عناصر سنگین و غیر ضروری برای گیاه است که بر رشد و نمو گیاهان اثر منفی دارد. این عنصر به علت سمیت و تحرک زیاد، یک آلاینده

عناصر سنگین از عمده‌ترین آلاینده‌های محیطی محسوب می‌شوند که سمیت آنها به دلایل اکولوژیک، تکاملی، تغذیه‌ای و محیطی مشکل بزرگی به شمار می‌رود. شکل شیمیایی عناصر

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم گیاهی دانشگاه پیام نور واحد نجف آباد
  ۲. عضو هیئت علمی مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان اصفهان
- *: مسئول مکاتبات، پست الکترونیکی: zaghasemi115@yahoo.com

زیاد و سمی کادمیم در محیط ریشه و در نتیجه جذب آن توسط گیاه و ایجاد اختلال در ساز و کار متابولیسمی گیاه، باعث کاهش تأثیرپذیری آنزیم‌ها از پتاسیم می‌گردد (۴). لذا به این دلیل وجود غلظت‌های بالاتر از حد معمول پتاسیم جهت کاهش تأثیر منفی کادمیم در حالتی که غلظت این عنصر در محیط در حد سمیت است قابل توجه می‌باشد.

این پژوهش با استناد به تحقیق انجام شده توسط قاسمی و همکاران (۳) در خصوص بررسی تأثیر کادمیم بر شاخص‌های رویشی و صفات فیزیولوژیک گوجه‌فرنگی صورت گرفت، که در آن غلظت سمی کادمیم در محیط ریشه در حد ۲۰ میکرومولار باعث تأثیر منفی بر شاخص‌های فیزیولوژیک و کاهش رشد و زیست‌توده گوجه‌فرنگی گردید.

با عنایت به آنچه گفته شد و با توجه به متفاوت بودن رفتار متقابل مثبت و منفی عناصر در بین گیاهان مختلف، این پژوهش با هدف بررسی اثر اصلی و توأم پتاسیم و روی بر کاهش آثار سمیت کادمیم بر شاخص‌های رویشی و فیزیولوژیک گیاه گوجه‌فرنگی در شرایط گلخانه‌ای و در محیط پرلیت طراحی و اجرا شد.

مواد و روش‌ها

این تحقیق در محل گلخانه مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان اصفهان در مورد گیاه گوجه‌فرنگی رقم نورا (NORA) طی یک دوره رویشی و زایشی به مدت ۶۰ روز انجام گرفت. بذره‌های گوجه‌فرنگی ابتدا در ظرف نشا (استریل شده با آب ژاول و قارچ کش) محتوی پیت ماس کشت شده و در شرایط گلخانه‌ای قرار گرفتند. پس از طی ۲۲ روز با آبیاری منظم و تنظیم شرایط گلخانه در دمای ۳۰-۲۵ درجه سلسیوس و رطوبت ۵۰-۳۰ درصد، نشاهای سه برگی آماده انتقال به گلدان‌های حاوی پرلیت (سه کیلویی) در سیستم هیدروپونیک برای آزمایش‌های اصلی شدند. این آزمایش به صورت فاکتوریل و در قالب طرح آماری بلوک‌های کامل تصادفی به اجرا درآمد. در این روش، محلول غذایی تیمار شده به روش آبیاری قطره‌ای طی ۳ تا ۶ نوبت در شبانه روز (بسته به مراحل

اساسی به شمار می‌رود (۶). عوامل مهمی در جذب کادمیم توسط گیاهان تأثیر دارند، که از آن جمله می‌توان به غلظت کادمیم خاک و میزان در دسترس بودن آن، تغییر شکل در حضور مواد آلی دیگر، pH خاک، پتانسیل احیاکنندگی، دما و غلظت فلزات دیگر اشاره نمود. یون آزاد کادمیم به شکل Cd^{++} بیشترین شکل کادمیم قابل جذب گیاه است (۶).

عناصر غذایی در جذب، انتقال و متابولیسم با یکدیگر برهمکنش دارند. به طوری که اگر غلظت برخی از عناصر در محیط زیاد باشد از جذب برخی از عناصر دیگر جلوگیری می‌کنند. این پدیده، بازدارندگی یا آنتاگونیسم نام دارد (۲). به علت خواص شیمیایی مشابه کادمیم و روی، جذب و انتقال این دو عنصر در داخل گیاه ممکن است از مسیرهای مشابهی صورت گیرد (۱۰). این فرضیه وجود دارد که عناصری که دارای خواص شیمیایی و فیزیکی مشابهی هستند به طور آنتاگونیستی عمل می‌کنند (۵). برخی از محققین نشان دادند که اضافه کردن روی به خاک، غلظت کادمیم را در محصولات کاهش می‌دهد (۹). اما عده‌ای دیگر گزارش کرده‌اند که با اضافه کردن روی به خاک، جذب کادمیم افزایش می‌یابد (۱۶). چویی و همکاران (۸) هیچ اثر آنتاگونیستی بین روی و کادمیم مشاهده نکردند. در حالی که برخی دیگر از محققین گزارش کردند که کادمیم و روی اثر سینرجیسمی دارند (۱۴ و ۱۹). بر طبق نظر چودهری و همکاران (۱۷) کاربرد روی، جذب کادمیم و تجمع آن را در دانه گندم کاهش می‌دهد. در حالی که در برخی مطالعات هیچ ارتباطی بین آنها یافت نشده است. برهمکنش بین کادمیم و دیگر عناصر ممکن است اشاره به حضور مکانیسم‌های انتقال مشابه داشته باشد (۱۰).

پتاسیم، کاتیونی یک ظرفیتی است که جذب آن بسیار انتخابی و با فعالیت‌های سوخت و سازی در گیاه همبستگی نزدیک دارد (۴). از ویژگی‌های بارز آن تحرک زیاد در همه سطوح گیاه نظیر درون سلول‌ها، درون بافت‌ها و نیز جابجایی در مسیر طولانی از طریق آوندهای چوبی و آبکشی است (۴). کاربرد پتاسیم می‌تواند بر محتوای کادمیم گیاه تأثیر داشته باشد (۱۰). احتمالاً غلظت

(گرم) در زمان t_1 و $(t_2 - t_1)$ طول زمان رویش (روز) می‌باشد و بنابراین واحد RGR به صورت $gg^{-1}d^{-1}$ معرفی می‌شود.

$$NAR = \frac{W_2 - W_1}{L_2 - L_1} \times \frac{\ln L_2 - \ln L_1}{t_2 - t_1} \quad [2]$$

در این رابطه، L_2 سطح برگ در زمان t_2 و L_1 سطح برگ در زمان t_1 می‌باشد. به طور معمول، NAR بر حسب گرم بر مترمربع در روز معرفی می‌شود.

$$RLGR = \frac{\ln L_2 - \ln L_1}{t_2 - t_1} \quad [3]$$

RLGR بر حسب $cm^2 cm^{-2} d^{-1}$ می‌باشد.

$$LAR = \frac{(L_2 - L_1)(\ln W_2 - \ln W_1)}{(W_2 - W_1)(\ln L_2 - \ln L_1)} \quad [4]$$

LAR بر حسب $m^2 g^{-1}$ وزن خشک بیان می‌شود که در آن L سطح برگ و W وزن خشک است.

$$SLA = \frac{L}{LDW} \quad [5]$$

L سطح برگ و LDW وزن خشک برگ است و SLA بر حسب $cm^2 g^{-1}$ معرفی می‌شود.

$$LWR = \frac{LDW}{W} \quad [6]$$

LWR بر حسب gg^{-1} وزن خشک معرفی می‌شود.

$$LWCA = \frac{LFW - LDW}{L} \quad [7]$$

در این رابطه، LFW وزن تر برگ، LDW وزن خشک برگ و L سطح برگ است. LWCA بر حسب گرم بر متر مربع معرفی می‌شود.

همچنین شاخص‌های فیزیولوژیک شامل سنجهش میزان کلروفیل و کاروتنوئید به روش لیچتن تالر و اندازه‌گیری قندهای محلول و نامحلول به روش کوچرت انجام شد (۱۲) و (۱۳). در پایان، داده‌های به دست آمده از این آزمایش توسط نرم‌افزار MSTAT-C و آزمون مقایسه میانگین چند دامنه‌ای دانکن در سطوح احتمال ۱٪ و ۵٪ مورد مقایسه و بررسی قرار گرفت و رسم نمودارها توسط نرم افزار EXCEL صورت گرفت.

رشد) توسط تایمر تنظیم و به گلدان‌ها اضافه می‌گردید. محلول اضافی از طریق سوراخ‌های تعبیه شده در کف گلدان‌ها به محیط خارج هدایت می‌شد. فاکتور اول شامل تیمار روی در سه سطح $Zn_1 = 88/8$ ، $Zn_2 = 177/6$ و $Zn_3 = 355/2$ میکروگرم در لیتر و تیمار پتاسیم در سه سطح $K_1 = 255$ ، $K_2 = 510$ و $K_3 = 1020$ میلی‌گرم در لیتر بود. سطح اول روی به میزان $88/8$ میکروگرم در لیتر و سطح اول پتاسیم به میزان 255 میلی‌گرم در لیتر همان غلظت‌های پایه در محلول غذایی هوگلند و سطوح دوم و سوم هر یک از این عناصر به ترتیب دو و چهار برابر غلظت پایه است. در این آزمایش، به محلول غذایی در تمام تیمارها، کادمیم با غلظت 20 میکرومولار اضافه شد. برای تهیه تیمار کادمیم، روی و پتاسیم از کلرور کادمیم ($CdCl_2 \cdot 2.5H_2O$)، سولفات روی ($ZnSO_4 \cdot 7H_2O$) و سولفات پتاسیم (K_2SO_4) استفاده شد. در این تحقیق تیمار حاوی 20 میکرومولار کادمیم و سطوح اول روی و پتاسیم که همان غلظت پایه این دو عنصر در محلول غذایی است به عنوان شاهد در نظر گرفته شده است. جهت سنجهش کمی رشد در گیاهان کشت شده تحت تیمارها و مقایسه آنها با یکدیگر، شاخص‌های رشد شامل میزان رشد نسبی (RGR)، میزان ماده سازی خالص (NAR)، شدت رشد نسبی برگ (RLGR)، نسبت سطح برگ (LAR)، سطح ویژه برگی (SLA)، نسبت وزن برگی (LWR)، محتوای آب در واحد سطح برگ (LWCA) و طول ساقه (SL) و وزن تر و خشک اندام هوایی و ریشه اندازه‌گیری گردید. بدین منظور، وزن تر برگ، ساقه، ریشه و سطح برگ‌ها و وزن خشک برگ، ساقه و ریشه در دو زمان (دو مرحله) قبل از تیماردهی، در مرحله سه برگی (t_1) و بعد از تیماردهی و پس از گذراندن دوره رویشی و انجام یک دوره میوه‌دهی (t_2) اندازه‌گیری شد. سپس با داشتن این اطلاعات، شاخص‌های رشد محاسبه شدند (۱):

$$RGR = \frac{\ln W_2 - \ln W_1}{t_2 - t_1} \quad [1]$$

که $\ln$ لگاریتم طبیعی، W_2 وزن خشک اندام مورد نظر گیاه (گرم) در زمان t_2 و W_1 وزن خشک همان اندام مورد نظر گیاه

جدول ۱. نتایج تجزیه واریانس اثر تیمارهای آزمایش بر شاخص‌های رویشی در گیاه گوجه‌فرنگی

میانگین مربعات (MS)						درجه آزادی	منابع تغییر
RLGR	LWR	SLA	LAR	NAR	RGR		
۰/۰۰۰۰۵ns	۰/۰۰۰۰۲ns	۴۲۳ns	۰/۰۰۰۰۰۰۳ns	۰/۰۱ns	۰/۰۰۰۰۳ns	۲	بلوک
۰/۰۰۰۰۳*	۰/۰۰۰۲*	۳/۱ns	۰/۰۰۰۰۰۰۶ns	۰/۰۵ns	۰/۰۰۰۰۲*	۲	Zn
۰/۰۰۰۰۷ns	۰/۰۰۰۴۰۳**	۲۷۵۰**	۰/۰۰۰۰۰۰۵**	۱/۹*	۰/۰۰۰۰۱ns	۲	K
۰/۰۰۰۰۲ns	۰/۰۰۰۰۲ns	۱۳۱۱**	۰/۰۰۰۰۰۰۲*	۱/۵*	۰/۰۰۰۰۰۴ns	۴	Zn × K
۰/۰۰۰۰۰۶	۰/۰۰۰۰۵	۱۲۰	۰/۰۰۰۰۰۰۵	۰/۵	۰/۰۰۰۰۰۶	۱۶	خطا
-	-	-	-	-	-	۲۶	کل
۶/۲	۳/۹	۴/۵	۵/۱	۸/۱	۶/۵		ضریب تغییرات (CV)

ns، * و ** به ترتیب، تفاوت معنی‌دار در سطوح ۱٪ و ۵٪ و عدم وجود تفاوت معنی‌دار بر اساس آزمون دانکن

ادامه جدول ۱.

میانگین مربعات (MS)						درجه آزادی	منابع تغییر
LWCA	SL	RFW	RDW	SFW	SDW		
۳/۰ns	۱۲/۸ns	۳۹/۳ns	۰/۱۰ns	۴۶۹ns	۳/۶ns	۲	بلوک
۲۴۷۵**	۷۶ns	۶۴/۳ns	۰/۲۵ns	۱۶۱۱ns	۱۹/۸*	۲	Zn
۱۲۶۶**	۲۱/۲ns	۱۳۱/۷*	۰/۴۷ns	۱۴۰ns	۰/۶ns	۲	K
۱۹۷۱**	۴۸/۴ns	۴۳/۵ns	۰/۳۷ns	۳۰۹ns	۲/۷ns	۴	Zn × K
۴/۶	۳۴/۱	۳۳/۹	۰/۲۳	۴۸۰	۵/۱	۱۶	خطا
-	-	-	-	-	-	۲۶	کل
۰/۵۶	۱۰/۱	۲۰/۳	۲۵/۶	۲۴/۹	۲۸/۲		ضریب تغییرات (CV)

ns، * و ** به ترتیب، تفاوت معنی‌دار در سطوح ۱٪ و ۵٪ و عدم وجود تفاوت معنی‌دار بر اساس آزمون دانکن

نتایج و بحث

جدول ۱ و ۲ نتایج تجزیه واریانس مربوط به اثر تیمارهای آزمایش بر شاخص‌های مورد اندازه‌گیری را نشان می‌دهند. در زیر به تفصیل به بیان نتایج اثرات اصلی و متقابل تیمارهای به کار رفته در مقابل اثرات منفی کادمیم بر شاخص‌های رویشی و فیزیولوژیک و بحث در باره آنها پرداخته می‌شود.

– اثر سطوح مختلف روی بر شاخص‌های رویشی و فیزیولوژیک
نتایج تجزیه واریانس مربوط به شاخص‌های رویشی جهت

آنالیز رشد (جدول ۱) بیانگر اثر معنی‌دار تیمار روی بر برخی شاخص‌های رشد شامل RGR، LWR، RLGR، SDW و LWCA در سطح ۱٪ بود. تغییرات LWCA به عنوان یک عامل مهم جهت اندازه‌گیری کارایی استفاده از آب در گیاه، بین سطوح مختلف روی (Zn) کاملاً معنی‌دار بود. به طوری که در تیمار سوم روی (Zn₃) مقدار این شاخص نسبت به Zn₂ به میزان ۴٪ کاهش نشان داد (جدول ۳).

نتایج مقایسه میانگین‌ها (جدول ۳) نشان داد که میزان رشد نسبی (RGR) و شدت رشد نسبی برگ (RLGR) در سطح اول

جدول ۲. نتایج تجزیه واریانس اثر تیمارهای آزمایش بر شاخص‌های فیزیولوژیک در گیاه گوجه‌فرنگی

میانگین مربعات (MS)					درجه آزادی	منابع تغییر
نشاسته	قند	کاروتنوئید	کلروفیل b	کلروفیل a		
۰/۰۹ns	۰/۳۲ns	۰/۱۷ns	۰/۷۴ns	۳/۵ns	۲	بلوک
۰/۳۲ns	۱۸/۵**	۰/۳۷ns	۲/۴ns	۵/۱ns	۲	Zn
۰/۴۱ns	۱/۳ns	۰/۲۷ns	۱/۹ns	۶/۳ns	۲	K
۵/۸**	۱۹/۹**	۰/۵۴*	۵/۳*	۹/۹ns	۴	Zn × K
۰/۶۲	۰/۴۸	۰/۱۸	۱/۳	۳/۹	۱۶	خطا
-	-	-	-	-	۲۶	کل
۲۲/۴	۹/۴	۱۰/۳	۱۴/۵	۱۱/۷		ضریب تغییرات (CV)

**، * و ns به ترتیب، تفاوت معنی‌دار در سطوح ۱٪ و ۵٪ و عدم وجود تفاوت معنی‌دار بر اساس آزمون دانکن

جدول ۳. نتایج مقایسه میانگین اثر سطوح مختلف روی بر شاخص‌های رویشی^x

RGR (g/gd)	NAR (g m ⁻² d ⁻¹)	LAR (m ² g ⁻¹)	SLA (cm ² g ⁻¹)	LWR (g g ⁻¹)	RLGR (cm ² cm ⁻² d ⁻¹)	غلظت روی
۰/۱۳a	۸/۹a	۰/۰۱۴a	۲۴۴a	۰/۶۱a	۰/۱۳a	Zn ₁
۰/۱۲b	۸/۶a	۰/۰۱۴a	۲۴۳a	۰/۵۸ab	۰/۱۲b	Zn ₂
۰/۱۲b	۸/۵a	۰/۰۱۴a	۲۴۲a	۰/۵۹b	۰/۱۲b	Zn ₃

*: در هر ستون، میانگین‌هایی که حداقل در یک حرف مشترک هستند فاقد اختلاف آماری بر اساس آزمون دانکن در سطح ۵٪ می‌باشند.

ادامه جدول ۳.

LWCA (g(H ₂ O) m ⁻²)	SL (cm)	SFW (g)	SDW (g)	RFW (g)	RDW (g)	غلظت روی
۳۶۵c	۶۰/۲a	۱۰۳/۴a	۹/۷a	۳۱/۱a	۱/۹a	Zn ₁
۳۹۹a	۵۴/۶a	۷۸/۶b	۶/۹b	۲۵/۸a	۱/۹a	Zn ₂
۳۸۲b	۵۸/۸a	۸۲/۴ab	۷/۵ab	۲۹/۳a	۱/۷a	Zn ₃

*: در هر ستون، میانگین‌هایی که حداقل در یک حرف مشترک هستند فاقد اختلاف آماری بر اساس آزمون دانکن در سطح ۵٪ می‌باشند.

مطلوبی در جهت کاهش اثر سمیت کادمیم نداشته است. مورگان نیز در نتایج مشابهی نشان داد که جذب کادمیم با اضافه کردن روی به خاک افزایش می‌یابد (۱۶). همچنین حسن و همکاران (۱۱) در بررسی اثر کادمیم و روی در برنج مشاهده کردند که افزایش میزان روی باعث افزایش قابل توجه میزان کادمیم در بخش هوایی شد، در حالی که عنصر روی غلظت کادمیم ریشه‌ها را کاهش می‌دهد. مشخص شده که جابجایی

تیمار روی (Zn₁) در مقایسه با دو سطح دیگر به طور معنی‌داری بیشتر بود و در سطوح دوم و سوم روی ۷/۷٪ کاهش نشان دادند. در واقع با افزایش غلظت روی، این صفات روند کاهشی از خود نشان دادند. LWR در سطح سوم تیمار روی ۳/۳٪ نسبت به سطح اول کاهش نشان داد. به نظر می‌رسد که افزایش دو برابری (Zn₂) و چهار برابری (Zn₃) غلظت روی در محلول غذایی بر شاخص‌های رشد در گیاه گوجه‌فرنگی تأثیر

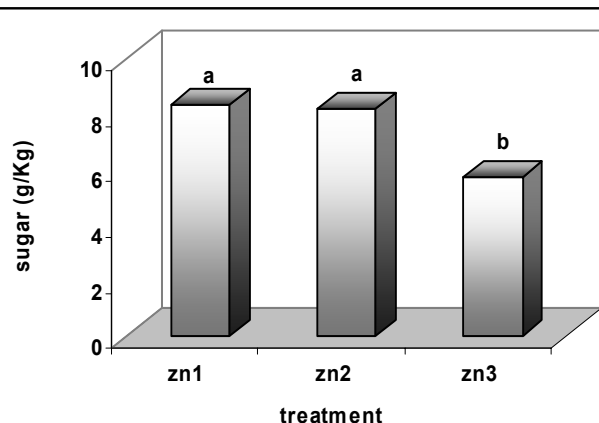
کادمیم گزارش کردند. رای و همکاران (۱۸) کاهش میزان قندهای محلول را به طور غیرمستقیم وابسته به فرایندهای فتوسنتزی و تثبیت CO_2 بیان کردند و اظهار داشتند که با ورود کادمیم آنزیم‌های سیکل احیای کربن فتوسنتزی بازداشته می‌شود و کادمیم به عنوان یک فلز دو ظرفیتی بیشترین نقش خود را بر فعالیت روبیسکو در تعادل بین CO_2 و O_2 می‌گذارد. تأثیر کادمیم بر فعالیت روبیسکو به دلیل واکنش بین فلز و گروه SH مرکز فعال آنزیم و تغییر در ساختمان چهارم به دلیل پیوند غیرقابل برگشت می‌تواند به عنوان یکی از عوامل بسیار مهم در این زمینه ذکر شود و از سوی دیگر شروع تنش کادمیم بر فعالیت روبیسکو در مراحل بعدی چرخه کالوین تأثیر منفی دارد (۲۱).

پس به طور کلی مشخص شد که کاربرد روی به منظور کاهش اثرات سمی کادمیم در گیاه به علت اثر برهمکنش مثبت روی و کادمیم باعث افزایش کادمیم در بخش هوایی شده و اثرات سمیت آن در جهت کاهش شاخص‌های رشد و نیز کاهش قندهای محلول گیاه بروز نموده است.

اثر سطوح مختلف پتاسیم بر شاخص‌های رویشی و

فیزیولوژیک

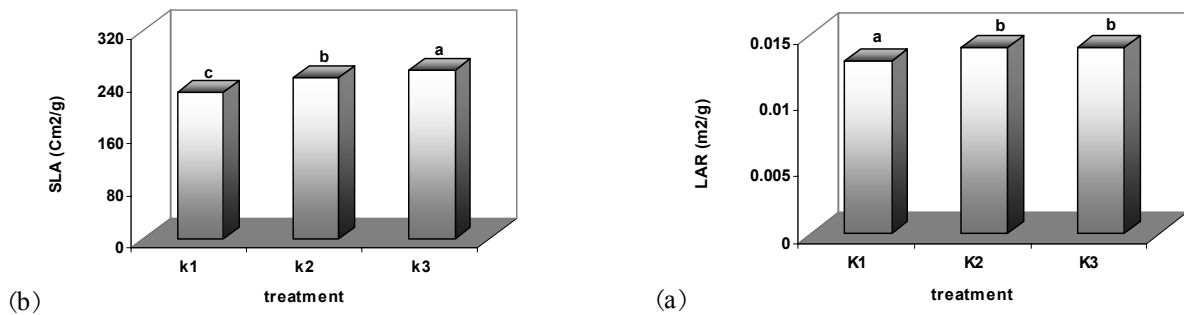
اثر سطوح مختلف پتاسیم بر برخی شاخص‌های رویشی گیاه از جمله LAR، SLA، LWR، LWCA در سطح ۵٪ و بر NAR و RFW در سطح ۱٪ معنی‌دار بود (جدول ۱). نتایج مقایسه میانگین‌ها نشان می‌دهد که بیشترین میزان NAR در گیاه مربوط به اولین سطح تیمار پتاسیم (K_1) بود و افزایش غلظت پتاسیم در دومین سطح (K_2) باعث کاهش ۹/۸٪ در میزان NAR شد. مقدار LAR در سطوح دوم و سوم پتاسیم (K_2 و K_3) به طور معنی‌داری از اولین سطح پتاسیم (K_1) بیشتر بود. یعنی بین افزایش میزان پتاسیم و نسبت سطح برگ در گیاه ارتباط معنی‌داری وجود داشت (شکل ۲ا). در این تحقیق مشخص شد که LWR در دومین سطح پتاسیم (K_2) افزایش معنی‌داری را نسبت به دو سطح

شکل ۱. اثر سطوح مختلف روی بر میزان قندهای محلول

فلزات در گیاه به تولید فیتوکلاتین‌ها بستگی دارد (۱۱). فیتوکلاتین‌ها می‌توانند به فلزات سنگین اتصال یابند که به موجب آن از فعالیت یون‌های آزاد فلزات در سیتوسول کاسته می‌شود (۱۱). در واقع یک مکانیسم کلی و رایج برای سم‌زدایی فلزات سنگین در گیاهان و دیگر موجودات، کلات فلزات با یک لیگاند و در مواردی ذخیره کمپلکس فلز-لیگاند است (۷). به نظر می‌رسد تولید فیتوکلاتین به شدت در غلظت‌های زیاد کادمیم تحریک شده و کمپلکس کادمیم-فیتوکلاتین در واکنش سلول‌های ریشه ذخیره شده و از این طریق جابجایی کادمیم کاهش می‌یابد. اضافه کردن روی برای تشکیل کمپلکس فیتوکلاتین-روی رقابت می‌کند و بنابراین مقدار کادمیم آزاد افزایش یافته و به دنبال آن باعث افزایش جابجایی کادمیم از ریشه به بخش هوایی می‌شود (۱۱).

از طرفی، نتایج تجزیه واریانس مربوط به شاخص‌های فیزیولوژیک نشان داد که اثر سطوح مختلف روی فقط بر میزان قندهای محلول گیاه معنی‌دار بود و بر سایر شاخص‌های فیزیولوژیک تأثیر معنی‌داری نداشت (جدول ۲). به طوری که کمترین میانگین درصد قند محلول در سطح سوم تیمار روی (Zn_3) با کاهش ۳۱/۳٪ مشاهده شد (شکل ۱). یعنی با افزایش غلظت روی در محیط، میزان قندهای محلول گیاه به کمترین مقدار رسید. میسرا و همکاران (۱۵) کاهش درصد قندهای محلول را در حضور

شکل ۲. (a) اثر سطوح مختلف پتاسیم بر نسبت سطح برگ (LAR) و (b) سطح ویژه برگ (SLA)

اثر متقابل سطوح مختلف پتاسیم و روی در مقابل کادمیم بر شاخص‌های رویشی و فیزیولوژیک

همان‌گونه که جدول ۱ نشان می‌دهد اثر متقابل پتاسیم و روی بر شاخص‌های NAR و LAR در سطح ۱٪ و بر شاخص‌های SLA و LWCA در سطح ۵٪ معنی‌دار بوده و اثر معنی‌داری بر سایر شاخص‌ها نداشته است. جدول ۴ نتایج مقایسه میانگین اثر متقابل پتاسیم و روی بر شاخص‌های رویشی را نشان می‌دهد.

جدول ۲ نشان داد که اثر متقابل پتاسیم و روی بر غلظت کلروفیل b و کاروتنوئیدها در سطح ۱٪ و بر میزان قندهای محلول و نامحلول در سطح ۵٪ معنی‌دار بود. جدول ۵ نتایج مقایسه میانگین اثر متقابل پتاسیم و روی را بر شاخص‌های فیزیولوژیک نشان می‌دهد.

آنچه از جدول مقایسه میانگین‌های اثرات متقابل پتاسیم و روی بر شاخص‌های اندازه‌گیری شده استنباط می‌شود این است که هرگاه سطوح بالای دو عنصر (سطوح دوم و سوم) پتاسیم و روی در مقابل هم قرار می‌گیرند اثرات مشابه و معمولاً غیر معنی‌داری را بر شاخص مورد نظر از خود نشان می‌دهند. به این معنی که با توجه به اثرات اصلی که قبلاً شرح داده شد مشخص گردید که پتاسیم اثر متقابل منفی و روی اثر متقابل مثبت بر اثرات منفی کادمیم دارد. لذا وقتی سطوح بالای دو عنصر در مقابل یکدیگر قرار می‌گیرند اثر مثبت یا منفی یکدیگر را خنثی می‌نمایند. اما هنگامی که سطح پایین یک عنصر در مقابل سطح بالای عنصر دیگر قرار می‌گیرد اثر

دیگر نشان داده است. محتوای آب در واحد سطح برگ (LWCA) با افزایش سطح پتاسیم به میزان ۵٪ کاهش یافت. سطح ویژه برگ (SLA) با افزایش سطوح پتاسیم به ترتیب ۱۰/۱٪ و ۱۵/۳٪ افزایش یافت. یعنی بیشترین مقدار برای این صفت در سطح سوم تیمار پتاسیم (K₃) و کمترین مقدار در سطح اول (K₁) مشاهده شد (شکل ۲b).

با توجه به نتایج به دست آمده مشخص شد که LAR با افزایش سطوح پتاسیم افزایش معنی‌داری نشان داده است که حاکی از اثر برهمکنش منفی پتاسیم و کادمیم در برگ‌ها می‌باشد. این اثر برهمکنش منفی بین پتاسیم و کادمیم با نتایج مطالعات یومار و همکاران مطابقت داشت (۲۰). این محققین نشان دادند که اضافه کردن کادمیم به خاک باعث افزایش غلظت کادمیم در برگ‌های *Brassica campestris* L. گردید و تفاوت قابل توجهی در میزان کادمیم در گیاهان رشد یافته در غلظت‌های ۲۵، ۵۰ و ۱۰۰ میلی‌گرم کادمیم بر کیلوگرم خاک دیده شد. با کاربرد پتاسیم در این خاک‌ها به میزان ۶۰ میلی‌گرم بر کیلوگرم خاک مقدار کادمیم برگ به طور چشمگیری کاهش یافت که حاکی از تأثیر برهمکنش منفی پتاسیم بر جذب کادمیم توسط گیاه بود (۲۰). محققین نشان دادند که کاربرد کادمیم وزن توده خشک گیاه و همچنین سطح برگ را به طور چشمگیری کاهش داده و با کاربرد پتاسیم تأثیر سمیت کادمیم کاهش یافته و باعث افزایش ۲۸/۲۳ و ۳/۷۶٪ سطح برگ در غلظت‌های ۲۵ و ۱۰۰ میلی‌گرم بر کیلوگرم خاک شده است (۲۰).

جدول ۴. نتایج مقایسه میانگین اثر متقابل پتاسیم و روی بر شاخص‌های رویشی*

RLGR (cm ² cm ⁻² d ⁻¹)	LWR (g g ⁻¹)	SLA (cm ² g ⁻¹)	LAR (m ² g ⁻¹)	NAR (g m ⁻² d ⁻¹)	RGR (g/gd)	تیمار
۰/۱۳۱ab	۰/۵۸bc	۲۳۷ b	۰/۰۱۳۶bdc	۹/۳ab	۰/۱۳a	Zn ₁ K ₁
۰/۱۳۴a	۰/۶۳a	۲۹۹b	۰/۰۱۴abcd	۹/۲ ab	۰/۱۳a	Zn ₁ K ₂
۰/۱۳۱ab	۰/۶۰abc	۲۶۴a	۰/۰۱۵ab	۸/۳abc	۰/۱۲a	Zn ₁ K ₃
۰/۱۱۸b	۰/۵۷bc	۲۳۶b	۰/۰۱۳۳cd	۸/۶abc	۰/۱۲a	Zn ₂ K ₁
۰/۱۲۰ab	۰/۶۰abc	۲۴۷ab	۰/۰۱۳۴abc	۸/۱bc	۰/۱۲a	Zn ₂ K ₂
۰/۱۲۷ab	۰/۵۶c	۲۴۷ab	۰/۰۱۳۶bcd	۹/۲ab	۰/۱۲a	Zn ₂ K ₃
۰/۱۱۹ab	۰/۵۸bc	۱۶۶c	۰/۰۱۲۶d	۹/۶a	۰/۱۲a	Zn ₃ K ₁
۰/۱۲۵ab	۰/۶۲ab	۲۶۴a	۰/۰۱۵۳a	۷/۶c	۰/۱۲a	Zn ₃ K ₂
۰/۱۲۶ab	۰/۵۸bc	۲۶۴a	۰/۰۱۴۶abc	۸/۲abc	۰/۱۲a	Zn ₃ K ₃

*: در هر ستون، میانگین‌هایی که حداقل در یک حرف مشترک هستند فاقد اختلاف آماری بر اساس آزمون دانکن در سطح ۵٪ می‌باشند.

ادامه جدول ۴.

LWCA (g(H ₂ O) m ⁻²)	RFW (g)	RDW (g)	SFW (g)	SDW (g)	SL (cm)	تیمار
۳۷۸d	۲۶/۴ab	۱/۷ab	۱۰۱ab	۹/۴ab	۶۱/۵a	Zn ₁ K ₁
۳۷۶d	۳۶/۳a	۲/۱ab	۱۱۱a	۱۰/۶a	۶۰/۸a	Zn ₁ K ₂
۳۴۲f	۳۰/۵ab	۲/۱ab	۹۷/۰ab	۹/۱ab	۵۸/۴ab	Zn ₁ K ₃
۳۹۰c	۲۳/۸b	۲/۰ab	۶۶/۸b	۶b	۴۳/۵b	Zn ₂ K ₁
۴۰۳b	۲۵/۱ab	۱/۴b	۷۶/۰ab	۶/۵ab	۵۵/۱ab	Zn ₂ K ₂
۴۰۲b	۲۰/۶ab	۲/۴a	۹۲/۸ab	۸/۱ab	۶۰/۲a	Zn ₂ K ₃
۴۱۹a	۲۳/۱b	۱/۹ab	۸۴/۴ab	۸/۰ab	۵۹/۴ab	Zn ₃ K ₁
۳۴۸e	۲۸/۸ab	۱/۴b	۷۶/۳ab	۷/۰ab	۵۷/۱ab	Zn ₃ K ₂
۳۷۹d	۳۶/۰a	۱/۷ab	۸۶/۶ab	۷/۶ab	۶۰a	Zn ₃ K ₃

*: در هر ستون، میانگین‌هایی که حداقل در یک حرف مشترک هستند فاقد اختلاف آماری بر اساس آزمون دانکن در سطح ۵٪ می‌باشند.

جدول ۵: نتایج مقایسه میانگین اثر متقابل پتاسیم و روی بر شاخص‌های فیزیولوژیک*

کلروفیل a (mg ml ⁻¹)	کلروفیل b (mg ml ⁻¹)	کاروتنوئید (mg ml ⁻¹)	قند (g kg ⁻¹)	نشاسته (g kg ⁻¹)	تیمار
۱۵/۴b	۶/۸bc	۳/۷b	۵/۹c	۴/۴ab	Zn ₁ K ₁
۱۶/۳ab	۷/۷bc	۴/۱ab	۷/۷b	۳/۳bcd	Zn ₁ K ₂
۱۶/۱ab	۷/۷bc	۳/۹ab	۱۱/۳a	۲/۳cd	Zn ₁ K ₃
۱۷/۸ab	۹/۰ab	۴/۴ab	۱۰/۸a	۱/۱d	Zn ₂ K ₁
۱۶/۲ab	۷/۲bc	۳/۹ab	۷/۸b	۳/۸bc	Zn ₂ K ₂
۱۷/۷ab	۸/۳abc	۴/۶a	۵/۹c	۵/۴a	Zn ₂ K ₃
۱۴/۴b	۶/۵c	۳/۷b	۵/۳c	۳/۵bc	Zn ₃ K ₁
۱۹/۹a	۱۰/۰ a	۴/۷a	۵/۷c	۳/۳bcd	Zn ₃ K ₂
۱۷/۷ab	۸/۷abc	۴/۱ab	۶/۲c	۳/۵bc	Zn ₃ K ₃

*: در هر ستون، میانگین‌هایی که حداقل در یک حرف مشترک هستند فاقد اختلاف آماری بر اساس آزمون دانکن در سطح ۵٪ می‌باشند.

برخی شرایط باعث تشدید اثر منفی کادمیم نیز می‌گردد. به عبارت دیگر وجود غلظت بالا و همزمان هر دو عنصر در محیط ریشه باعث کاهش رشد و پایین آمدن میزان قندهای محلول گیاه شده است. کاربرد پتاسیم و وجود غلظت بالای آن در محیط ریشه در حضور کادمیم سبب افزایش نسبت سطح برگ و سطح ویژه برگ شده و به این ترتیب با کادمیم برهمکنش منفی (آنتاگونیستی) داشته است. بنابراین از بین دو عنصر پتاسیم و روی، تنها پتاسیم می‌تواند سبب کاهش اثرات سمی کادمیم از نظر جذب و انتقال آن به اندام‌های هوایی گیاه فوق باشد.

مشابه با اثر اصلی عنصر با سطح بالا بر شاخص مورد نظر ظاهر می‌گردد.

نتیجه‌گیری

به طور کلی و به عنوان یک نتیجه‌گیری می‌توان گفت که روی و کادمیم در گیاه گوجه‌فرنگی برهمکنش مثبت (سینرژیسیمی) دارند، یعنی افزایش غلظت روی در محلول غذایی برخلاف انتظار، نه تنها سبب کاهش اثرات نامطلوب کادمیم بر شاخص‌های رشد رویشی و فیزیولوژیک نمی‌گردد، بلکه در

منابع مورد استفاده

۱. خاوری نژاد، ر. ۱۳۷۸. فیزیولوژی گیاهی عملی. انتشارات امید، تهران، صفحات ۳۲۸-۳۳۱.
۲. طباطبائی، ج. و ملکوتی، م. ج. ۱۳۸۴. تهیه بستر کشت، تغذیه و آبیاری در محصولات گلخانه‌ای. انتشارات سنا، تهران.
۳. قاسمی، ز.، شهابی، ع. ا. و یوسفی، م. ۱۳۸۹. بررسی تأثیر کادمیم بر شاخص‌های فیزیولوژیک، صفات رویشی و غلظت عناصر غذایی در گیاه گوجه‌فرنگی (*Lycopersicon esculentum*) در شرایط کشت بدون خاک. مجله علوم و فنون کشت‌های گلخانه‌ای (۲۱): ۵۵-۶۵.
۴. ملکوتی، م. ج.، شهابی، ع. ا. و بازرگان، ک. ۱۳۸۴. پتاسیم در کشاورزی ایران. انتشارات سنا، تهران، صفحات ۱۰۸-۱۱۰.
5. Aravinad P., M. Narasimba and V. Prasad. 2005. Cadmium-zinc interactions in hydroponic system using *Ceratophyllum demersum* L.: Adaptive ecophysiology, biochemistry and molecular toxicology. Braz. J. of Plant Physiol. 17(1): 3-20.
6. Benavides, M. P., S. M. Gallego and M. L. Tomaro. 2005. Cadmium toxicity in plants. Braz. J. of Plant Physiol. 17(1): 21-34.
7. Cataldo, C. A., T. R. Garland and R. E. Wildung. 1983. Cadmium uptake kinetics in intact soybean plants. Plant Physiol. 73: 844-848.
8. Chaoui, A., M. H. Ghorbal and E. El-Ferjani. 1997. Effects of cadmium-zinc on hydrogenically grown bean (*Phaseolus vulgaris* L.). Plant Sci. 126: 21-28.
9. Choudhary, M., L. D. Bailey, C. A. Grant and D. Leisle. 1994. Effect of Zn on the concentration of Cd and Zn in plant tissue of two durum wheat lines. Can. J. of Plant Sci. 75: 445-448.
10. Grant, C. A., W. T. Buckley, L. D. Bailey and F. Selles. 1997. Cadmium accumulation in crops. Can. J. of Plant Sci. 78: 1-17.
11. Hassan, M. J., G. Zhang, F. Wu, K. Wei and Z. Chen. 2005. Zinc alleviates growth inhibition and oxidative stress caused by cadmium in rice. J. Plant Nutr. Soil Sci. 168: 255-261.
12. Kochert, G. 1978. Carbohydrate determination by the phenolsulfuric acid method. PP. 96-97. In: He Lebus, J. A. and Graig, J. S. (Eds.), Handbook of Physiological Methods, Cambridge. Univ. Press, Cambridge.
13. Lichtenthaler, H. K. 1987. Chlorophylls and carotenoids: Pigments of photosynthetic biomembranes. Methods in Enzymology 148: 350-382.
14. Maclean, A. J. 1976. Cadmium in different plant species and its availability in soils as influenced by organic matter and additions of lime, P, Cd and Zn. Can. J. Soil Sci. 56: 129-138.
15. Misra, N. and V. N. Owived, 1995. Carbohydrate metabolism during seed germination and seedling growth in green gram under saline stress. Biochem. 33: 33-38.
16. Moraghan, J. T. 1993. Accumulation of cadmium and selected elements in flax seed grown on a calcareous soil. Plant and Soil 150: 61-68.
17. Oliver, D. P., N. S. Wilhelm, J. D. McFarlane, K. G. Tiller and G. D. Cozenz. 1997. Effect of soil and foliar

- applications of zinc on cadmium concentration in wheat grain. Australian J. Expt. Agric. 37: 677-682.
18. Rai, V., S. Khatoon, S. S. Bisht and S. Mehrotra. 2005. Effect of cadmium on growth, ultramorphology of leaf and secondary metabolites of *phylanthus amarus schum and thonn*. Biochem. 61(11): 1644-1650.
  19. Smild, K. W., B. V. Luit and W. V. Driel. 1992. The extraction by soil and absorption by plants of applied zinc and cadmium. Plant and Soil 143: 233-238.
  20. Umar, S., I. Diva, N. A. Anjum and M. Iqbal. 2008. Potassium nutrition reduces cadmium accumulation and oxidative burst in mustard (*Brassica campestris* L.). *e-ipc No.16*.
  21. Vasilev, A. and J. Yordanov. 1997. Reductive analysis of factors limiting growth of cadmium-treated plants: A review. Bulgarian J. of Plant Physiol. 23(3-4): 114-133.